

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels
Collection générale | 2019

Het Fontainasplein als grensruimte. De productie van de stad tegen de achtergrond van geaardheid, gender, etniciteit en sociale klasse

La place Fontainas comme espace frontière. La production de la ville au regard de la sexualité, du genre, de l'ethnicité et de la classe sociale

Place Fontainas as a border area. Urban production with respect to sexuality, gender, ethnicity and social class

Alexandre Donnén

Traducteur : Annelies Verbiest (AV Translations)

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/3754>

DOI : 10.4000/brussels.3754

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Alexandre Donnén, « Het Fontainasplein als grensruimte. De productie van de stad tegen de achtergrond van geaardheid, gender, etniciteit en sociale klasse », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, nr 139, Online op 07 octobre 2019, geraadpleegd op 08 octobre 2019. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/3754> ; DOI : 10.4000/brussels.3754

Ce document a été généré automatiquement le 8 octobre 2019.

Licence CC BY

Het Fontainasplein als grensruimte. De productie van de stad tegen de achtergrond van geaardheid, gender, etniciteit en sociale klasse

La place Fontainas comme espace frontière. La production de la ville au regard de la sexualité, du genre, de l'ethnicité et de la classe sociale

Place Fontainas as a border area. Urban production with respect to sexuality, gender, ethnicity and social class

Alexandre Donnen

Traduction : Annelies Verbiest (AV Translations)

Inleiding

- 1 Via de Kolenmarkt, een straatje vol winkels en cafés, waar je de klokken hoort luiden en het typische geroezemoes van een steegje heerst, kom je uit op het Fontainasplein, een groot, druk en lelijk plein. Het plein ligt in de gemeente Brussel-Stad, vlak bij het stadscentrum, en laat twee belangrijke lanen in elkaar overlopen, namelijk de Anspachlaan en de Maurice Lemonnierlaan, die de Beurswijk en de wijk van de Grote Markt verbinden met de Zuidstationwijk.
- 2 In amper enkele passen verandert alles: het lawaai, de geur, de omgeving, de mensen... Het Fontainasplein, dat gelegen is aan de rand van de zogenaamde “homowijk” en de Anneessenswijk, was overigens het toneel van vele vermoedelijk homofobe incidenten, die ertoe bijdragen dat het plein, met name in de media, wordt gecategoriseerd als een gevaarlijke ruimte, vooral voor homoseksuelen¹. Bovendien wordt deze categorisering in het collectieve gedachtegoed voor een groot deel gekoppeld aan moslims, wat de associatie versterkt tussen deze ruimte, een specifieke bevolking en bepaalde maatschappelijk gehekelde eigenschappen, zoals homofobie.

- 3 Deze associatie is diepgeworteld, des te meer omdat ze wordt bevestigd door bepaalde politieke discours. Om discriminatie en geweld tegen LGBTI's (lesbian, gay, bisexual, transgender, intersex) te voorkomen en tegen te gaan, heeft voormalig federaal staatssecretaris voor Gelijke Kansen Zuhair Demir (N-VA) een week voor de *Belgian Pride* van 2018 een nieuw "Interfederaal actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LGBTI-personen" opgesteld². Hoewel zo'n plan noodzakelijk lijkt, sluit dit plan van de vorige federale regering aan op een veiligheidslogica en houdt het een eenvormig en kwetsbaar beeld van homoseksuele bevolkingsgroepen in stand, terwijl het bepaalde groepen die min of meer homofoob worden geacht essentialiseert. Zo staat er bijvoorbeeld in te lezen dat "moslims een negatievere attitude hebben tegenover homoseksuelen dan christenen"³. Het plan maakt onder meer van "moslims" een specifiek homofobe bevolkingsgroep en houdt de stigmatisering van een doelgroep in stand, zonder rekening te houden met andere religieuze of sociale groepen of met de intersectie van elementen zoals sociale klasse en gender. Naast de categorisering van het Fontainasplein als een gevaarlijke ruimte suggereert het nieuwe plan dus een veiligheidsaanpak voor het beheer van de openbare ruimte door er een categorie van gevaarlijke personen mee te associëren. Het plan is trouwens onderworpen aan een "carte blanche" die werd getekend door 103 personen uit het verenigingsleven en de academische wereld, wat heel wat kritiek wekt⁴.
- 4 Dit artikel stelt voor om deze ruimte te benaderen vanuit een alternatief perspectief. In tegenstelling tot de veiligheidsaanpak van het plan stelt het artikel voor om het begrip "grens" te gebruiken bij het bestuderen van deze ruimte waar een verandering van omgeving met een sociaal-stedelijke verandering gepaard lijkt te gaan en een toestand van spanning lijkt te voeden. Het wil komaf maken met de simplistische indeling in categorieën als "gevaarlijke/veilige ruimten; "gevaarlijke/kwetsbare personen" en op basis van een andere categorisering, namelijk die van grensruimte, meer inzicht krijgen in de uitdagingen op het plein om de conflictsituaties te kunnen vatten. De conceptuele verandering en de inbreng van het begrip "grens" bieden meer inzicht in de verstrengeling van de sociaal-ruimtelijke verankeringen op en rond het Fontainasplein, dat zich tussen ruimten met een sterke identiteit bevindt.
- 5 Met het oog hierop bestaat het artikel uit drie delen: in het eerste deel worden de begrippen "stad" en "grens" vanuit een theoretisch standpunt toegelicht; in het tweede deel wordt het Fontainasplein als grensruimte voorgesteld; in het derde deel ten slotte wordt het plein bestudeerd op basis van een intersectionele analyse en wordt de grens benaderd tegen de achtergrond van geaardheid, sociale klasse, etniciteit en gender.

1. Stad en grens

- 6 Een stad is constant in beroering, vluchtig. Het is een kinetische ruimte die doordrenkt is van beweging, mobiliteit, plaatsen voor socialisering en interacties [Rémy, 2001] en berust op vele subgebieden die bepaalde ongelijkheden meebrengen bij de toegang tot de ruimten. Deze ongelijkheden erkennen betekent in zekere zin een heterogene, gedeelde en gefragmenteerde openbare ruimte erkennen, waarvan de stukjes stad onderhevig zijn aan diverse regels, normen en sociale levens [Escalier, 2006]. In tegenstelling tot de utopische visie van een stad die over het algemeen wordt geleid door collectiviteit en solidariteit, lopen er dus grenzen door de stad.

- 7 Maar net als een landsgrens is een stadsgrens het gevolg van een sociaal-historische opbouw [Moulin, 2001; Nordman, 1998; Arbaret-Schultz, 2002]. Zo'n symbolische grens is in de eerste plaats een voorstelling en roept specifieke beelden op: hekken, randen, afbakeningen, grenswachters, controles, identiteiten, hybridisatie, tussenruimte, no man's land... De grens, die wordt gevestigd "door iedereen die op dagelijkse basis rond en in functie van de grens handelen" [Amilhat-Szary, 2012], werkt op een performatieve manier: ze produceert identiteiten voor zover zij er het product van is [Staszak, 2017].
- 8 Hoewel grenzen gebaseerd kunnen zijn op bepaalde (territoriale, architecturale of topografische) materialiteiten die ze soms een consistentie geven waardoor ze vanzelfsprekend zijn, zijn ze echter volstrekt menselijke constructies [Arrif en Hayot, 2001]. Als resultaat van co-existentie zijn ze hoofdzakelijk gevormd door voorstellingen, praktijken en discours – vooral van politieke aard, zoals het nieuwe actieplan van Zuhail Demir – die ertoe bijdragen dat groepen, die als verschillend maar ruimtelijk nabij worden voorgesteld, op afstand worden gehouden in een discontinue stad, waar de grenzen soepeler zijn aangezien ze niet bestuurlijk ingesteld zijn. Grenzen vloeien voort uit een zekere verhouding tot tegenstand, onderhandeling of zelfs conflict. Ze laten breuken na die de contacten en uitwisselingen beperken [Piermay, 2002], creëren gebieden waar zich conflicten vormen [Reitel et al., 2002] en voeren een sociale verdeling van de ruimte door, waarbij bepaalde identiteiten aan bepaalde grondgebieden worden toegewezen, wat een invloed heeft op het gedachtegoed en de ruimtelijke gebruiksvormen [Staszak et al., 2017].

2. Het Fontainasplein, een grensruimte

- 9 Het Fontainasplein is een groot plein dat in twee delen is opgedeeld doordat er twee lanen in elkaar overlopen, die vroeger niet verkeersvrij waren. Aan weerskanten van deze opdeling bevinden zich twee blokken (bedoeld voor voetgangers toen het plein nog niet verkeersvrij was) met openbare zitbanken en bomen die voor wat schaduw zorgen. Het westelijk deel van het plein maakt deel uit van het plan van de voetgangerszone in het stadscentrum en is tegenwoordig ingesloten door werkzaamheden en *onzichtbaar* gemaakt met werfhekken die de opdeling nog versterken.

Het onderzoek

Tussen september 2017 en juni 2018 werd onderzoek gevoerd aan de hand van uiteenlopende methoden voor gegevensproductie. Het onderzoek werd eerst en vooral gevoerd via een verkennende studie van de Sint-Jacobswijk (inleidende gesprekken met onderzoekers en gebruikers van handelszaken voor homoseksuelen, voorbereidende waarnemingen van de uitgebreide wijk, het in kaart brengen van de handelszaken en inventarisering van de signalisatie) om het onderzoek te kunnen opzetten en het terrein af te bakenen. Het onderzoek werd voortgezet met directe waarnemingen van het Fontainasplein, de Kolenmarkt tot het kruispunt met het Olivetenhof, en de Maurice Lemonnierlaan tot het kruispunt met de Zinnikstraat in het westen en de Philippe de Champagnestraat in het oosten (zie plan hieronder). De waarnemingsgegevens werden verzameld tussen januari en juni 2018, twee- tot driemaal per week en per schijf van drie uur. Via

een relatief volledig panel van de weersschommelingen dekten ze dus evenveel de dag als de nacht en de week als het weekend om inzicht te krijgen in de levenswijzen, praktijken, gedragingen en interacties op die plaats. De waarnemingen werden gecombineerd met de afname van veertien interviews met de buurtbewoners en de gebruikers van handelszaken voor homoseksuelen in de wijk (of met buurtbewoners die gebruikmaken van dergelijke handelszaken), waarbij vragen werden gesteld over de ruimtelijke voorstellingssystemen die eigen zijn aan de identiteitsopbouw, het anders-zijn en dus van de grens. Alle interviews werden geanonimiseerd (de gebruikte voornamen zijn fictief) en duurden tussen 45 en 140 minuten. Tijdens deze gesprekken werden tegelijk de trajecten, de identiteiten en de verhoudingen tot de bestudeerde ruimten aangekaart, alsook de stad meer in het algemeen. Er werden ook kaarten gemaakt (zie verder). Door te vertrouwen op een “sneeuwbaaleffect”, werd vooral geronseld door middel van advertenties in Facebookgroepen en het netwerk van onderlinge kennissen. Tot slot werden twee verkennende methoden beproefd: het maken van een mentale geografie van de homoseksuele praktijken in de Brusselse openbare ruimte en van de verklaarde overtredingstrajecten, waarvoor in de openbare ruimte werd rondgewandeld om de normen inzake gender en gaardheid te overtreden teneinde de reacties van het publiek en de ruimtelijke indrukken van de overtreder te verzamelen.

Figuur 1. Uitgebreid plan van het waarnemingsgebied. Gerealiseerd samen met Brussels UrbIS®© - Distribution & Copyright CIRB.

- 10 Wegens de geografische ligging van het plein – centraal en op het verbindingspunt van twee grote lanen – is het een belangrijke en bijzonder drukke overgangsruimte. Het verbindt niet alleen twee centrale lanen van de Brusselse Vijfhoek maar er komen ook vijf straten op uit, er passeren meerdere openbare vervoerslijnen en het grenst aan levendige verbruiksruimten. Ondanks de drukte zowel overdag als ‘s nachts “valt er daar niets te beleven”, aldus een buurtbewoner, wat wijst op het algemenere beeld van een plein waarvan de gebruiksdoeleinden beperkt geïdentificeerd zijn. Andere respondenten noemen het plein “vreemd”, “bizar”, “onzichtbaar” of een “no man’s

land”. Ingesloten door verbeeldingsrijke ruimten – met enerzijds de socialiseringsruimte voor homoseksuelen in de Kolenmarkt (gekenmerkt door symbolen, handelszaken en inrichtingen voor homoseksuelen) en anderzijds de Maurice Lemonnierlaan, die aanleiding geeft tot een verarmde verbruiks- en woonruimte met veel mensen met een Noord-Afrikaanse en sub-Saharaanse migrantenachtergrond (al even symbolisch gekenmerkt) – wordt dit plein vaak gezien als een hybride plek met een mix van architectuur, handelszaken, bevolkingsgroepen en symbolen.

“Aan de ene kant heb je de [Maurice Lemonnier]laan en het Anneessensplein, met de jongeren uit de wijk die er samenkomen, en heb je een beetje dat beeld van een wijk waar je lastiggevalen wordt omdat de jongens je nafluiten [...]. En aan de andere kant heb je een wijk met heel wat toeristen en de homowijk. [...] Maar het plein is grappig. Het is echt een kruising, een soort van no man’s land met aan de ene kant Jour De Fête, waar veel hipsters komen, en aan de andere kant Tonton Chami, waar halalburgers worden verkocht. Dat zegt genoeg.” (Adèle, 2018)

“Daar [in de Kolenmarkt] heb je terrasjes met veel mensen uit de homogemeenschap en wat verder [in de laan] heb je alleen maar mannen in theehuizen. Er is een echte opdeling met zeer sterke identiteiten en op het plein vind je daar nu een mix van.” (Etienne, 2018)

- 11 De voorstelling van het Fontainasplein als hybridisatieruimte lijkt nauw verbonden met de voorstelling van een onderscheid en een tegenstelling tussen de groepen en de ruimten waaraan het plein grenst. De waargenomen tegenstelling tussen de “homowijk” en de Anneessenswijk komt bijgevolg tot uiting in de voorstellingen door de veronderstelde tegenstelling tussen de geaardheden die met de wijken worden geassocieerd en de geaardheden die met de verschillende groepen (die zelf verbonden zijn aan de ruimten) worden geassocieerd. Terwijl de “homowijk” in ruimte mate wordt geassocieerd met een (homoseksuele) geaardheid, geldt hetzelfde voor de Anneessenswijk, waarvan de voorstelling van de sociaal-economische kenmerken van de plaatselijke bevolkingsgroepen berust op de voorstelling van een wederzijds exclusieve relatie tussen deze kenmerken en homoseksualiteit.

“In de Anneessenswijk zijn er veel immigranten, vooral moslims. Marokkanen, Turken, zwarten. Het is een armere, zeer mannelijke bevolking. Maar met mannelijk bedoel ik geen homo’s, maar ... [echte heteroseksuelen]” (Sophie, 2018)

- 12 Naast de veronderstelde tegenstellingen illustreert dit type discours een vaak voorkomende verwarring tussen de categorieën inzake klasse, religie en etniciteit. Dergelijke discours brengen ook aan het licht dat de associaties tussen de categorieën “homoseksueel” en “Arabisch” (of “homoseksueel” en “moslim”) moeilijk aansluiten bij het prisma van het denken, wat het algemenere beeld van een tegenstelling tussen de “moslimwereld” en LGBTI-personen en -rechten benadrukt. Op die manier wordt het Fontainasplein, dat ingesloten ligt tussen ruimten die met “sterke identiteiten” worden geassocieerd, voorgesteld als een plek van hybridisatie, waar “men niets doet”.
- 13 Deze indeling in categorieën moet worden begrepen in de ruimere context van de sociale kenmerken van de respondenten (overwegend blanke mannen en vrouwen uit de middenklasse) en hun perceptie van de legitieme organisatie en werking van de openbare ruimte [Bailly, 1977]. De meesten van hen percipiëren de openbare ruimte als een verbruiks-, productie- of transitruimte, die zelden overeenstemt met een ruimte bestemd voor “non-productieve” activiteiten.

“Het is geen erg levendige wijk, er gebeurt niets. Je vindt er snacks, goedkope dingen [...] en kerels die er zich de hele dag lopen te vervelen en die niets anders te

doen hebben dan naar de mensen te zitten kijken, opmerkingen te geven en ruzie te maken.” (Amandine, 2018)

- 14 Ondanks die voorstellingen wijzen de waarnemingen echter op het bestaan van stabiele sociale gebruiksvormen, praktijken en toe-eigeningen op het plein (naast de overgangsfunctie van het plein). De openbare zitbanken zijn bijgevolg dag en nacht bezet, voornamelijk door groepen van mannen uit de volksklassen of die als zodanig worden voorgesteld. ‘s Nachts wordt het plein ook een plaats voor het “dealen” en gebruiken van “drugs” (meestal cannabis), hoofdzakelijk op de openbare zitbanken op het *onzichtbare* deel van het plein, dat verborgen zit achter werfhekken. Op dat deel komen zich ook daklozen blijvend vestigen (sommige daklozen werden het hele onderzoek lang opgemerkt), doordat de onzichtbaarheid ze een relatieve privacy geeft. Dit contrast – tussen de voorstelling van een druk plein maar waarvan de gebruiksdoeleinden niet geïdentificeerd zijn, en de waarnemingen die stabiele gebruiksvormen en praktijken met betrekking tot het plein aan het licht brengen – wijst op de ondoorzichtige neiging van de overheersende percepties van de werking en organisatie van de openbare ruimte, waardoor bepaalde niet-overheersende praktijken (zoals nietsdoen of druggebruik) onzichtbaar worden. Het Fontainasplein, dat bijdraagt aan de kruising en co-existentie en aan de hybridisatie en overgang, getuigt van bepaalde contrasten, die meestal worden gepercipieerd, en lijkt de afspiegeling van de sociale versnippering van een heterogene stad te zijn.

3. Een intersectionele grens

- 15 Het Fontainasplein geeft blijk van een stedelijke sociale overgang tussen ruimten die worden geassocieerd met “sterke identiteiten”. Het wordt voorgesteld als een tussenzone die de hybridisatie versterkt en vertoont, ondanks weinig gerichte gebruiksdoeleinden, stabiele gebruiksvormen en praktijken. Rekening houdend met de afstandsrelatie die het plein lijkt te vestigen tussen de nabijheid van de “homowijk” en de Anneessenswijk, bespreken we in het volgende deel het plein op basis van een intersectionele analyse, waarbij het begrip “grens” wordt begrepen tegen de achtergrond van geaardheid, gender, etniciteit en sociale klasse.

3.1. Een geaardheidsgrens?

- 16 Hoewel de ruimtelijke spreiding van de ontmoetingsplaatsen voor homoseksuelen verder gaat dan de zichtbare en centrale homowijk [Deligne et al., 2006], wordt de Kolenmarkt echter, door de sociale en mediadiscours, in ruime mate geïdentificeerd als een belangrijke plaats in de Brusselse gayscene. En niet zonder reden, want je vindt er bars, nachtclubs, sauna’s, sexclubs maar ook “klassiekere” handelszaken zoals kappers en kledingwinkels in een kenmerkende, commerciële omgeving (uithangborden, reclame, regenboogvlaggen, ...) die zich richt tot de LGBTI-gemeenschap, en dan vooral tot homoseksuelen. Alleen al op het stuk van de straat in de directe nabijheid van het Fontainasplein vind je maar liefst vijf handelszaken die homovriendelijk zijn of die voor homoseksuelen bedoeld zijn: *Fontainas* (café/restaurant), *Macho Sauna* (homosauna), *Stamm Bar* (cruisebar), *Downtown-BXL* (homovriendelijke B&B) en *BXL Hair* (homovriendelijke kapperszaak). Aan de andere kant van het plein, in de Maurice

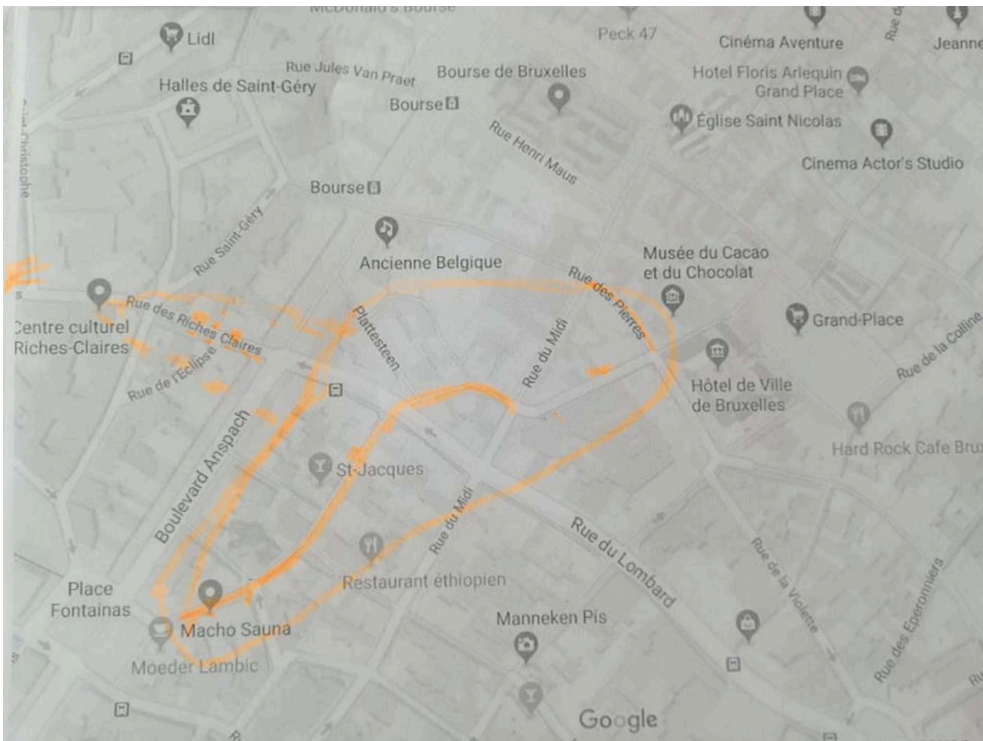
Lemonnierlaan, zijn de symbolische tekens van een homoseksuele aanwezigheid radicaal verdwenen.

Figuur 2. Kaart van de handelszaken in de Kolenmarkt (schaal 1:800). © De bijdragers van OpenStreetMap

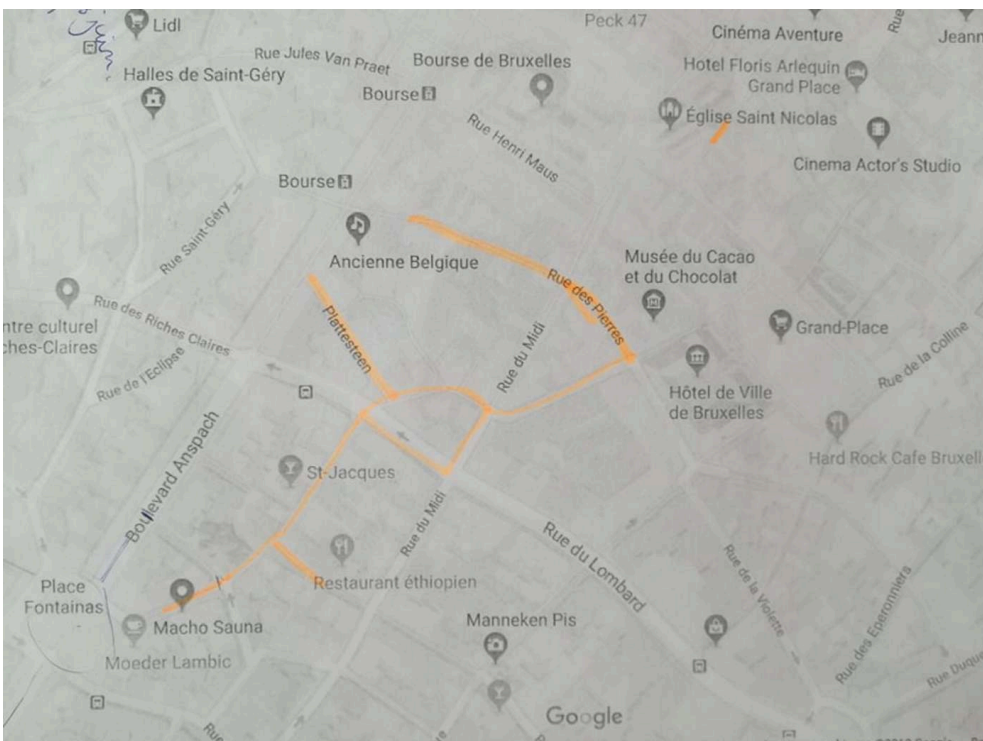

- 17 Tijdens een methodologische oefening werden de respondenten verzocht om de omtrek van de homowijk, zoals zij die voorstellen, grafisch weer te geven op basis van blanco kaarten. Hoewel de resultaten zekere nuances vertonen, maakt voor bijna alle respondenten het Fontainasplein niet deel uit van de homowijk, terwijl volgens de voorstelling van een grote meerderheid de wijk begint aan het begin van de Kolenmarkt als je van het plein komt. Aan de hand van deze mentale kaarten kan de achtergrond worden gesitueerd [Goffman, 1973], waartegen de voorstelling van de activiteiten van de homowijk logisch en tastbaar wordt en de grenzen ervan vastlegt. Uit de interviews komt overigens naar voren dat deze voorstelling gepaard gaat met een geaardheidsgerelateerde projectie van de activiteiten in de straat, die wordt gevoed door de handelszaken, symbolen en praktijken (zoals het zichtbare homoseksuele geflirt). Het Fontainasplein lijkt dus de overgang in deze projectie aan te geven.

Figuur 3. Mentale kaart (Antoine)

Figuur 4. Mentale kaart (Aurélien)

- 18 Hoewel de Kolenmarkt blijf geeft van de projectie van een (homoseksuele) geaardheid, moet het “homoseksuele aspect” van de straat echter in vraag worden gesteld. Vormt het Fontainasplein de scheiding tussen een homoseksuele enclave en een meer in het algemeen heteroseksuele stad? Op het bestudeerde stuk van de straat vermengen

handelszaken zonder bepaling van een precieze doelgroep volgens geaardheid (zoals *Rachel* en *Asia Grill*) zich met handelszaken die gericht zijn tot homoseksuele bevolkingsgroepen (zoals *Stamm Bar*, *Macho Sauna* en *Fontainas*). Bovendien bestaan er onderlinge verschillen tussen de handelszaken die gericht zijn tot homoseksuele bevolkingsgroepen. Terwijl *Fontainas* een “jonger” en “hipper” cliënteel (met een relatieve verscheidenheid qua gender) ontvangt, worden *Stamm Bar* en *Macho Sauna* – uitsluitend voor mannen – bezocht door een doorgaans oudere bevolkingsgroep die, afhankelijk van de avond, bepaalde codes van een “virielere” homoseksualiteit hanteert. Vervolgens wijzen de interviews op een heteroseksuele aanwezigheid in plaatsen voor socialisering, zoals *Fontainas*, maar ook in ruimten bestemd voor seksuele ontmoetingen, zoals *Macho Sauna*. Door bepaalde onderzoeken naar anonieme en heimelijke homoseksuele ontmoetingen tussen heteroseksuele mannen opnieuw te contextualiseren [Humphreys, 1970], toont Jane Ward [2015] aan dat bepaalde homoseksuele praktijken zich in diverse ruimten voordoen. Ze onderstreept de complexiteit van de mannelijke geaardheid, die vaak als star wordt gepercipieerd, en toont de veranderlijkheid ervan aan, waarbij ze de seksuele praktijken, identiteiten en geaardheden nuanceert. Tot slot moet het “homoseksuele aspect” van de straat nog worden genuanceerd door de (zeer) beperkte aanwezigheid van lesbiennes. We verwijzen trouwens naar de benaming “homo” bij het benoemen van de wijk. Een term die rechtstreeks in verband wordt gebracht met mannelijke homoseksualiteit. En hoewel bepaalde plaatsen in Brussel specifiek gericht zijn tot lesbiennes, zoals de recent geopende bar *Mothers and Daughters*, zijn die doorgaans buiten de homowijk gelegen en zijn ze meestal tijdelijk [Martineau, 2018].

- 19 De Kolenmarkt is niet gewoon een homoseksuele ruimte maar een mannelijke ruimte met een sfeer van “ons kent ons”, een homoruimte, versterkt door de aanwezigheid van monumenten, instellingen en verenigingen.

“De bedoeling is om samen te komen, wetende dat je er misschien iemand leert kennen of kan praten met mensen met dezelfde interesses, dezelfde geaardheid [...] in een ongedwongen omgeving met bars en mensen die je kent.” (Mathias, 2018)

- 20 De straat wordt door de respondenten gepercipieerd als een plaats voor ontmoetingen, geflirt, socialisering en het delen van gemeenschappelijke aantrekkingen – met name op seksueel en gevoelsmatig vlak – maar is daar niet toe beperkt. De straat vormt ook een gemeenschappelijke ruimtelijke referentie, die vaak gebaseerd is op de stedelijke ervaring van de homoseksuelen en een rol speelt in de identiteitsopbouw, zoals bij de coming-out [Valentine en Skelton, 2003].

“De homowijk is fundamenteel. Je hebt er niet alleen bars en clubs maar ook toevluchtsoorden [...]. De wijk is bevrijdend omdat het proces van zelfaanvaarding en zelfvoorstelling veel sneller verloopt. [...] Desondanks neemt het tijd in beslag, al is het maar om te weten wie je bent ten opzichte van de anderen en van diegenen met wie je flirt, in de manier waarop je je wil voorstellen.” (Noé, 2018)

- 21 Door de sfeer van “ons kent ons” is de straat een ruimte waar de identiteitsopbouw en de socialiteit by homoseksuelen worden geoptimaliseerd door een omgeving die zich buiten een openbare ruimte vormt, waar bepaalde praktijken (zoals flirten en andere vormen van “homoseksuele vertoning”) als ongepast worden ervaren en door de “heteroseksuele interpellatie” worden geregulariseerd [Eribon, 1999], of zelfs streng worden bestraft.

- 22 De voorstelling van de mogelijkheden om zich te laten zien via een (homo)seksueel zelfbeeld wordt ruimtelijk geprojecteerd en komt tot stand in samenhang met de voorstelling van andere ruimten die als gevaarlijk worden voorgesteld.
- “Ik ga geen opvallende homokleren aantrekken wanneer ik ergens anders naartoe ga dan naar de Kolenmarkt of een homofeestje [...]. Als je niet in elkaar geslagen wil worden, kan je niet anders dan op dergelijke dingen te letten.” (Bastien, 2018)
- 23 Het Fontainasplein is meer dan een geaardheidsgrens, het vormt ook de grens tussen een niet-heteronormatieve ruimte (of die als zodanig wordt voorgesteld) en heteronormatieve ruimten (of die als zodanig worden voorgesteld). Met andere woorden, het Fontainasplein geeft de overgang aan van een ruimte, waar bepaalde praktijken en voorstellingen van zichzelf en van het eigen lichaam plaatsvinden en betekenis krijgen in een ruimtelijke indeling via dewelke een gerichte commerciële agglomeratie een relatieve ruimte van “ons kent ons” creëert, waarbinnen de individuen normatieve identiteitsvormen ontwikkelen buiten het overheersende systeem van de heteronormativiteit (waarbinnen het overtreden van de gender- en geaardheidsnormen net wordt afgestraft of als riskant wordt voorgesteld) [Butler, 2006]. Zodra men het Fontainasplein heeft overgestoken, wordt homoseksueel vertoon opnieuw voorgesteld als hinderlijk en worden de praktijken en gedragingen hieraan aangepast: er wordt minder geflirt of affectie getoond, de kleding is anders, er wordt sneller gestapt. Gezien al deze elementen kan de analogie worden gemaakt met de stedelijke ervaring van vrouwen, die ingegeven is door strategieën voor gedragsaanpassingen (zoals letten op het uiterlijk, andere wegen of vervoersmiddelen nemen, enz.) die berusten op de voorstelling van gevaarlijke ruimten en veilige ruimten [Lieber, 2008; Nielsen et al., 2009; Van Brande, 2018].
- 24 De grens, die niet onderworpen is aan een bestuurlijke of politieke institutionalisering, wordt op basis van diverse elementen geobjectiveerd. Ten eerste wordt ze geobjectiveerd op basis van een indeling van ruimtelijke voorwerpen ter bevordering van een sfeer van “ons kent ons” (handelszaken, signalisatie, enz.), een plaatselijk systeem van interacties en bepaalde gedragingen en praktijken die ontstaan door een toe-eigening en voorstelling van de plaatsen, ondersteund door de identiteitsreferenties die zij oproepen. Deze ruimtelijke voorwerpen nemen af vanaf het Fontainasplein en bevorderen de voorstelling van de grens. Ten tweede lijkt de grens zich te voltrekken via dichotomische voorstellingen van een identiteitsenclave waarbinnen de heteroseksuele geboden worden herzien in een algemenere context van symbolische inferioriteit van homoseksualiteit in de openbare ruimte. Door de vermindering van de sfeer van “ons kent ons” en van de identiteitsreferenties, die wordt beschouwd en voorgesteld vanaf het Fontainasplein, vormt het plein een geleidelijke grens tussen een ruimte en een andere, tussen een niet-heteronormatieve identiteitsruimte en heteronormatieve ruimten. Tot slot wordt de grens geobjectiveerd door de voorstelling van een over het algemeen gewelddadige openbare ruimte en door de heteroseksuele interpellatie, die bijdragen aan de ontwikkeling van een onveiligheidsgevoel dat deels afneemt door de wijk, de sfeer van “ons kent ons”, de handelszaken en de inrichtingen voor homoseksuelen. Het Fontainasplein vormt dus een overgangszone, niet zozeer tussen een heteroseksuele ruimte en een homoseksuele enclave, maar vooral tussen verschillende normatieve stelsels waarbinnen het lichaam – als middel waardoor de prestaties het individu in staat stellen om de ruimte te integreren [Fournier, 2015] –, het vertoon van het lichaam en de relatie tot anderen door verschillende regels worden geregeld.

3.2. Klassen- en etniciteitsgrens?

- 25 Kapperszaak *BXL Hair* in de Kolenmarkt biedt knipbeurten van 22 tot 52 euro aan in een “hippe” en “vintage” omgeving. Aan de voorgevel van de zaak zie je een regenboogsticker, alsook een kapperspaal (in blauw, wit en rood). Dit commerciële symbool, typerend voor de Angelsaksische landen, wijst erop dat dit een kapsalon voor heren is en de herwaardering ervan, door de geïdealiseerde voorstelling van de kleine buurtzaak, begint te worden opgemerkt in bepaalde “hippe” etablissementen in Brussel. De klanten zijn bijna allemaal van het mannelijke geslacht en overwegend blank. Het lichamelijke vertoon kenmerkt zich door een verzorgde esthetiek en uit zich meestal in het dragen van modieuze kleding en accessoires, een keurig uiterlijk waaraan veel aandacht wordt besteed, en een slank en gespierd gestalte. Aan de andere kant van de grens, in de Maurice Lemonnierlaan, biedt *Modern Coiff* knipbeurten voor heren aan tegen heel wat lagere prijzen (tussen 8 en 20 euro). De aanplakking van de prijzen neemt trouwens een overheersende plaats in op de vitrine van de kapperszaak. Het interieur is “klassieker” en de klanten zien er minder “hip” uit, waardoor ze in schrill contrast staan met de klanten in de Kolenmarkt. Ze lijken vrij jong te zijn en hoofdzakelijk een Noord-Afrikaanse migrantenachtergrond te hebben. Op een afstand van enkele tientallen meters lijken handelszaken met een gelijkaardige dienstverlening dus te getuigen van bepaalde contrasten, vooral qua klasse.
- 26 In hun vergelijkende studie over gentrificatie en de commerciële dynamieken in Brussel en Parijs noemen Mathieu Van Criekingen en Antoine Fleury het cliënteel van “hippe” centraliteiten, zoals de Sint-Jacobswijk waartoe de Kolenmarkt behoort, een “nieuwe stedelijke middenklasse”, “ofwel de opgeleide lagen van de tertiaire loonarbeid” [2006:2]. In tegenstelling tot de wijdverspreide mythe dat de handelszaken op dergelijke plaatsen de sociale mix zouden bevorderen met een alternatief commercieel aanbod, lijken zij echter een relatief homogeen cliënteel aan te trekken [Zamora en Van Criekingen, 2015]. Dit blanke, welgestelde cliënteel verwijst naar dominante levensstijlen en verbruikspraktijken. Het bezoekt verbruiksruimten die hierop afgestemd zijn, waar de prijzen hoog liggen (zonder daarom de buitensporigheid van de luxezaken te evenaren) en waar de zaken verzorgd ogen zowel aan de binnenkant als aan de buitenkant, waarbij vooral wordt gebruikgemaakt van “vintage” elementen, trendy muziek, een maximalisering van de buitenruimten, enz. [Van Criekingen en Fleury, 2006]. *BXL Hair*, *Fontainas*, *Rachel* en een heleboel andere handelszaken in de Kolenmarkt illustreren deze kenmerken.
- 27 Aan de kant van de Maurice Lemonnierlaan, wanneer men het Fontainasplein heeft overgestoken, doet zich een stedelijke sociale verandering voor naar een wijk met gebouwen in slechtere staat, die dicht bij zowel het centrum als het Zuidstation ligt. De Lemonnierlaan is breed, maakt deel uit van een historische arbeiderswijk [Van Criekingen, 2006] (waar het gemiddelde inkomen per inwoner tot de laagste van het Brussels Gewest behoren⁵) en er zijn veel goedkope handelszaken gevestigd. Net als de Kolenmarkt is de Lemonnierlaan ook een ruimte met een etnisch karakter, waar veel mensen met een Noord-Afrikaanse en sub-Saharaanse migrantenachtergrond komen, die overwegend moslim zijn of als zodanig worden voorgesteld. Bepaalde discours van respondenten, die allemaal werden samengenomen, vermelden in dat opzicht de voorstelling van een contrast tussen de geprojecteerde geaardheid van de homowijk en

de voorstelling van een Noord-Afrikaanse arbeidersidentiteit die wordt geassocieerd met de Anneessenswijk:

“Die buurt [het Fontainasplein] is veel armer, volkser. En dat is eigenlijk nogal ambivalent, want het is tegelijk een homowijk en een toch wel mogelijk zeer Arabische wijk. Voor mij vormt het echt de grens tussen beide en ik denk dat er daar veel geweld is. Ik denk dat de gemoederen er vaak verhit raken tussen moslims enerzijds en homo’s anderzijds.” (Émilie, 2018)

- 28 Een dergelijk discours (dat ook in stand wordt gehouden door bepaalde uitspraken van politici en in de media) neigt tot de voorstelling van een grens door de etnische stigmatisering van de verhouding tot het anders-zijn, door “de ander” een etiket op te plakken op basis van een “eticiteit” of “ras”. De sociaal-economische en etnische aspecten voeden bijgevolg de aanwezigheid van een grens en een spanningsgebied in een ruimte met een sfeer van ‘ons kent ons’ en copresentie, waarvan de voorstelling niet door een exclusief klassenverschil is geregeld maar door de voorstelling van een dichotomie tussen een etnisch-religieuze categorisering en de ruimtelijke weergave van een seksuele identiteit. Het etnisch-religieuze aspect en het sociaal-economische aspect – waarbij dit laatste aspect soms wordt verdoezeld ten voordele van het eerste aspect – worden bijgevolg vaak beschouwd als factoren van spanning, geweld en een onveiligheidsgevoel.

“Het is een volkse buurt die ergens veel geslotener en gewelddadiger is. [...] ik kom hier ‘s avonds of ‘s nachts niet.” (Adèle, 2018)

“Homo’s worden er vaak aangevallen. Voor homo’s is het er heel gevaarlijk.” (Mathias, 2018).

- 29 De geraciseerde bevolkingsgroepen⁶ worden vaak gezien als potentiële daders van homofobe handelingen en worden deels uitgesloten van de “homowijk”, die exclusief voorbehouden blijft aan blanke, homoseksuele mannen uit de middenklasse. Het Fontainasplein vormt dus een symbolische klassen- en etniciteitsgrens tussen een ruimte die wordt bezet door de blanken uit de “nieuwe stedelijke middenklasse” in de Kolenmarkt en de geraciseerden van de Maurice Lemonnierlaan, die samenvalt met de grens tussen een niet-heteronormatieve ruimte en heteronormatieve ruimten. Ondanks de voorstellingen is de grens niet ondoordringbaar aangezien de ruimten niet homogeen zijn. In dat kader onderstrepen Huysentruyt et al. [2015] dat er, ondanks de overheersing van blanke mannen in de “homowijk”, niet helemaal geen geraciseerden aanwezig zijn, maar zij zijn vaak beperkt tot een objectrol van verlangen of nieuwsgierigheid. Bovendien lijken sommige respondenten – althans in hun redenering – de strijd aan te binden tegen deze overheersing.

“De onzichtbaarheid van de Arabische of van de armere homoseksuelen is een probleem, en dat vind ik in zekere zin triest. Ik heb de utopische hoop dat dat zal veranderen, maar voorlopig zie ik geen oplossing.” (Etienne, 2018)

3.3. Een gendergrens?

- 30 Hoewel het Fontainasplein een klassen- en etniciteitsgrens vormt die tegelijk bijdraagt aan een overgang tussen heteronormatieve ruimten en een niet-heteronormatieve ruimte, berust er geen gendergrens op de ruimtelijke overgangszones. Wel integendeel, de mannelijke overheersing volgt een continuïteit die de toegang tot de openbare ruimte beperkt voor vrouwen, wat ertoe bijdraagt dat zij onzichtbaar worden in elk van de bestudeerde zones.

31 De mannelijke continuïteit ontwikkelt zich echter anders afhankelijk van de ruimte. Ten eerste ontwikkelt deze mannelijke continuïteit zich door de mechanismen voor het behoud van een mannelijke sfeer van “ons kent ons” in de socialiseringsruimte voor homoseksuelen van de Kolenmarkt, die ertoe bijdraagt dat de toegang tot de ruimte voor vrouwen wordt gereguleerd, beperkt of zelfs verboden (dat is met name het geval bij *Macho Sauna* en *Stamm Bar*, waar bordjes en bewakers ervoor zorgen dat de gendergrens niet wordt overschreden). Een gevoel van onrechtmatigheid bij de vrouwen, dat verband houdt met de projectie van een ruimte voor homoseksuele socialiteit by mannen, versterkt bovendien de onzichtbaarheid van de vrouwen.

“Ik kom er liever niet [in de Kolenmarkt]. Ik ben niet homoseksueel en ik laat ze liever doen onder elkaar. Zij hebben daar meer nood aan dan ik.” (Solène, 2018)

32 Hoewel bepaalde ruimten (*Macho Sauna* en *Stamm Bar*) of bepaalde tijdsaspecten (‘s nachts of ‘s avonds in het weekend) duidelijk wijzen op de onzichtbaarheid van vrouwen op straat, volgt de mannelijke overheersing echter geen volledig lineair verloop in tijd en ruimte. De integratie van de straat in het toeristische centrum en de aanwezigheid van “gemengde” handelszaken brengt (met name) de aanwezigheid van vrouwen op straat mee, vooral overdag.

33 Ten tweede hoewel er in de Maurice Lemonnierlaan effectief vrouwen aanwezig en zichtbaar zijn, worden hun aanwezigheid en zichtbaarheid bemoeilijkt door die van de mannen door verschillende ruimtelijke bezettingen en praktijken. Zo nemen de mannen hoofdzakelijk de openbare zitbanken, de cafés en de restaurants in beslag, terwijl de vrouwen meer op doortocht zijn en er slechts zelden stil blijven staan. Deze vaststelling is vooral ‘s avonds erg opvallend, wanneer de vrouwen steeds minder zichtbaar worden, zowel in de ruimten of infrastructuren die geschikt zijn voor stilstand als in de doorgangen. Deze mannelijke continuïteit kan worden begrepen in samenhang met de onzichtbare grens tussen de huiselijke ruimte en de openbare ruimte, die bijdraagt aan de sociale verzuiling waardoor de vrouwelijke en mannelijke constructies vrouwen toewijzen aan de huiselijke ruimte. Op het Fontainasplein en in de Maurice Lemonnierlaan werkt de aanwezigheid van vrouwen soms reacties of interpellaties van mannen op, die de genderspecifieke uitsluiting versterken: nafluiten, flirten, beledigen, aanvallen, enz. Een buurtbewoonster haalt in dat kader aan dat zij regelmatig dergelijke gedragingen ondervindt:

“Bijna elke dag krijg ik wel een opmerking te horen of word ik nagefloten. Ze hebben ook al op mij gespuwd, omdat ik op hoge hakken door de wijk liep.” (Émilie, 2018)

34 Het ervaren van dergelijke reacties bevordert de voorstelling van een gevaarlijke ruimte en kan vrouwen ertoe brengen om de ruimte bewust te gaan vermijden, om de voorkeur aan bepaalde routes, vervoersmiddelen of tijdstippen te geven om zich te verplaatsen, om op hun uiterlijk te letten of om zich te laten vergezellen [Lieber, 2002; Hanson, 2010; Gilow, 2015].

“Wanneer ik na een feestje ‘s nachts naar huis moet, dan probeer ik bij een vriendin in de buurt te overnachten, of neem ik een taxi die me voor mijn deur afzet. Maar geen haar op mijn hoofd dat eraan denkt om ‘s nachts alleen door de wijk te lopen.” (Laura, 2018)

35 Bovendien berust op het gender een klassenaspect in de bevatting van de verhouding tot het gevaar. In haar studie over het onveiligheidsgevoel van Brusselse studentes toont Camille Dejardin [2018] aan dat jongerenbendes en de veronderstelde kenmerken met betrekking tot klasse en ras essentiële elementen zijn bij de vorming van de

voorstelling van een gevaarlijke mannelijke openbare ruimte, terwijl meerdere auteurs het sociaal verspreide gebruik van geweld tegen vrouwen benadrukken [Jaspard, 2005]. De gesprekken met de buurtbewoners bevestigen dit, aangezien het gevaar wordt geassocieerd met figuren die geregeld terugkeren: “hangjongeren”, “Arabiertjes” en “bedelaars”. Niet zozeer de voorstelling van afzonderlijke categorieën maar vooral het drieluk “jong, arm en buitenlands” draagt, door de opeenstapeling van de elementen, bij aan de vorming van het beeld van een gevaarlijke en onheilspellende ruimte. De verhouding tot het anders-zijn die, in combinatie met de mogelijkheid van aangesproken of aangevallen te worden, verklaart dus deze vormen van ruimtelijk vermijdingsgedrag, dit “no women’s land” [Di Méo, 2011], dat het Fontainasplein en de Maurice Lemonnierlaan lijken te zijn.

- 36 Kortom, hoewel de Kolenmarkt, het Fontainasplein en de Maurice Lemonnierlaan verschillende bevolkingsgroepen en ruimtelijke bezettingen met zich meebrengen, zijn deze drie ruimten voornamelijk gericht op mannen, wat de vrouwen in elk van deze zones onzichtbaar maakt. Deze mannelijke continuïteit wijst op asymmetrische genderverhoudingen die zich tegelijk buiten en door de ruimten lijken te vestigen. Hierdoor tekenen zich zelfgenererende relaties af, waardoor de openbare ruimten tegelijk de afspiegeling worden van een sociale orde die hen overschrijdt, en het terrein voor de productie en verspreiding van deze orde.

Besluit

- 37 Naast de binaire voorstellingen die door bepaalde maatschappelijke, politieke en mediadiscours worden voorgesteld en die wijzen op een tegenstelling tussen categorieën en ruimten die soms worden beschouwd als gewelddadig en uitsluitend (met name tussen de ‘moslimwereld’ en homoseksuelen en tussen de “homowijk” en de Anneessenswijk), maken een intersectionele analyse en het gebruik van het begrip “grens” een andere zienswijze mogelijk. Ze tonen aan dat er door de stad – talrijke en kruisende – sociale grenzen lopen, die in nauwe samenhang met de ruimten zijn gevormd.
- 38 Door de grens te bekijken tegen de achtergrond van geaardheid, sociale klasse, etniciteit en gender⁸, kan worden aangetoond dat deze grens op een performatieve manier werkt en dat zij in de eerste plaats door praktijken, discours en voorstellingen tastbaar wordt. Dit artikel bewijst dus dat praktijken, discours en voorstellingen samen het Fontainasplein vormen als de grens van een niet-heteronormatieve ruimte die zich uitstrekt vanaf de Kolenmarkt en die essentieel is voor de socialiteit en de identiteitsopbouw bij homoseksuelen. Bepaalde praktijken, zoals het zichtbare homoseksuele geflirt en het onconventionele zelfvertoon, zijn er ruimtelijk verankerd en ontwikkelen zich in samenhang met de voorstelling van andere (heteronormatieve) ruimten, waarbinnen de mogelijkheid dat gender- en geaardheidsnormen worden overtreden met gevaar wordt geassocieerd.
- 39 Vervolgens toont de studie aan dat deze grens samenvalt met een etniciteits- en klassengrens als scheiding tussen een ruimte die voornamelijk wordt bezet door de blanke, rijke bevolkingslagen in de Kolenmarkt, en een meer verpauperde ruimte die wordt gebruikt door geraciseerde bevolkingsgroepen in de Maurice Lemonnierlaan. De “homowijk”, die vaak buiten zijn sociale omgeving wordt beschouwd, beperkt de toegang voor de geraciseerde bevolkingsgroepen die aan de wijk grenzen (en die vaak

als gevaarlijk worden voorgesteld), maar ook voor andere bevolkingsgroepen, waaronder homoseksuelen (en lesbiennes). De 'homowijk' blijft exclusief voorbehouden aan blanke, homoseksuele mannen uit de middenklasse en draagt een normatief en eenvormig beeld van homoseksualiteit uit, dat van meer zichtbare en bevoordeelde homoseksuele mannen.

- 40 Bovendien vertonen de Kolenmarkt, het Fontainasplein en de Maurice Lemonnierlaan, zonder perfect homogeen te zijn, een continuïteit in de mannelijke bezetting die de toegang tot de openbare ruimte beperkt voor vrouwen en ertoe bijdraagt dat zij in elk van hun ruimten onzichtbaar zijn. Deze vrouwelijke afwezigheid moet enerzijds worden begrepen in samenhang met de voorstelling van een riskante ruimte, waarbinnen het gevaar berust op de voorstelling van een ruimte die wordt geassocieerd met een verschil in gender, klasse en etniciteit. Anderzijds moet deze afwezigheid worden bevat via de gehomoseksualiseerde projectie van een ruimte die wordt geassocieerd met socialisering voor homoseksuele mannen, wat de toegang voor vrouwen beperkt. Dit artikel bewijst hoe belangrijk het is om bij analyses een onderscheid te maken tussen gender en geaardheid, die vaak samen worden beschouwd, aangezien beide aspecten verschillende stedelijke ervaringen meebrengen.
- 41 Kortom, door de groepen lopen interne grenzen en hiërarchische indelingen die op min of meer hermetische wijze aansluiten op de stad. In tegenstelling tot de normatieve discours bestaan de geraciseerde of genderspecifieke homoseksuele bevolkingsgroepen, verspreiden zij zich in de stad (en in de "homowijk") en zijn zij onderhevig aan intersectionele ervaringen van onderdrukking, onder meer in en door de openbare ruimte. Hoewel we verheugd mogen zijn over de opname van LGBTI-kwesties in het overheidsbeleid, stellen we echter vast dat zij doorgaans bijdragen aan de reproductie van dit normatieve beeld, dat ook in ruime mate wordt verspreid door bepaalde discours in de media en door beleidsmaatregelen ter bevordering van het toerisme. Ze slagen er tevens niet in om andere "stedelijke problemen" zichtbaar te maken, zoals de problemen met betrekking tot de afwezigheid van het vrije verkeer van vrouwen in de openbare ruimte. Om in deze leemten te voorzien, moeten er maatschappelijke - in het bijzonder stedenbouwkundige - antwoorden worden aangereikt, die bijdragen aan het delen van de openbare ruimte en de bestrijding van discriminatie, rekening houdend met de intersectionele ervaringen van onderdrukking. Onlangs hebben bepaalde overheidsdiensten, zoals Unia en Actiris, het initiatief genomen om intersectionaliteit op te nemen in hun doelstellingen.

Dit artikel was er nooit gekomen zonder de steun van David Paternotte, professor/onderzoeker aan de Université Libre de Bruxelles (ULB) en promotor van de scriptie waarop het artikel aansluit. Ik wil hem van harte bedanken voor onze vele uitwisselingen en voor zijn proeflezingen en waardevolle hulp.

BIBLIOGRAPHIE

- AMILHAT-SZARY, Anne-Laure, 2012. Frontières et conflits : une approche territoriale. (Borders and conflicts: a territorial approach). In: *Bulletin de l'Association de géographes français*. Vol.1, pp. 18-33.
- ARBARET-SCHULTZ, C., 2002. Les villes européennes, attracteurs étranges de formes frontalières nouvelles. In: REITEL, B., ZANDER, P., PIERMAY, J-L. en RENARD, J-P. (dir.), *Villes et Frontières*. Paris: Antrhopos. pp. 213-229.
- ARRIF, A. en HAYOT, A., 2001. Les territoires dans la ville. Frontières sociales et symboliques à Marseille. In: BROMBERGER, C. en MOREL, A. (dir.), *Limites floues, frontières vives : des variations culturelles en France et en Europe*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme. pp. 311-334.
- BAILLY, Antoine, 1977. *La Perception de l'espace urbain*. Paris: Centre de Recherche d'Urbanisme.
- BUTLER, J., 2006. *Trouble dans le genre : le féminisme et la subversion de l'identité*. Paris: La Découverte.
- DEJARDIN, C., 2018. Le sentiment d'insécurité des étudiantes au regard de leurs représentations. In: SACCO, M. en PATERNOTTE, D. (dir.), *Partager la ville. Genre et espace public en Belgique Francophone*. Louvain-la-Neuve: Academia. pp. 25-36.
- DELIGNE, C., GABIAM, K., VAN CRIEKINGEN, M. en DECROLY, J-M., 2006. Les territoires de l'homosexualité à Bruxelles : visibles et invisibles. In: *Cahiers de géographie du Québec*. Vol. 50, nr. 140, pp. 135-150.
- DI MÉO, G., 2011. *Les murs invisibles. Femmes, genre et géographie sociale*. Paris: Armand Colin.
- ERIBON, D., 1999. *Réflexions sur la question gay*. Paris: Fayard.
- ESCALLIER, R., 2006. Les frontières dans la ville, entre pratiques et représentations. In: *Cahiers de la Méditerranée* [online]. 1/12/2006 [geraadpleegd op 4/01/2019]. Vol. 73. Beschikbaar op: <https://journals.openedition.org/cdlm/1473>
- FOURNIER, J-M., 2015. Effet de lieu, frontières et territoires sur un lieu de drague : lecture géographique du film *l'inconnu du lac* d'Alain Guiraudie. In: JAURAND, E. et SÉCHET, R. (dir.), *Sexualités et espaces publics : identités, pratiques, territorialités*. Paris: L'Harmattan. pp. 13-28.
- GILLOW, M., 2015. Verplaatsingen van vrouwen en onveiligheidsgevoel in Brussel: percepties en strategieën. In: *Brussels Studies* [online]. 1/06/2015 [geraadpleegd op 4/01/2019]. Nr. 87. Beschikbaar op <http://brussels.revues.org/1274>
- GIRAUD, C., 2012. La vi(ll)e en rose ? Quartiers gays et trajectoires homosexuelles à Paris et à Montréal. In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 195, nr. 5, pp. 38-57.
- GOFFMAN, E., 1973. *La mise en scène de la vie quotidienne. 1. la présentation de soi*. Paris: Les Éditions de minuit.
- HANSON, S., 2010. Gender and mobility: new approaches for informing sustainability. In: *Gender, Place & Culture*. Vol. 17, nr. 1, pp. 5-23.
- HUMPHREYS, L., 1970. *Le commerce des pissotières. Pratiques homosexuelles anonymes dans l'Amérique des années 1960*. Paris: La Découverte.

- HUYSENTRUYT, H., MEIER, P. en DEWAELE, A., 2015. Inclusions and Exclusions in the Brussels Gay Neighbourhood: An Intersectional Analysis. In: *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*. Vol. 2, nr. 1-2, pp. 157-171.
- JASPARD, M., 2005. *Les violences contre les femmes*. Paris: La Découverte.
- LIEBER, M., 2002. Le sentiment d'insécurité des femmes dans l'espace public : une entrave à la citoyenneté ?. In: *Nouvelles Questions Féministes*. Vol. 21, nr. 1, pp. 41-56.
- LIEBER, M., 2008. *Genre, violences et espaces publics. La vulnérabilité des femmes en question*. Paris: Presses de Sciences Po.
- MARTINEAU, É., 2018. *Le bar lesbien, un commerce militant en voie de réapparition à Bruxelles*. Masterproef in het kader van de specialisatiemaster in genderstudies (onder leiding van Paternotte, D. (ULB)). Université Catholique de Louvain (UCL).
- MOULIN, B., 2001. Frontières sociales-urbaines et quartiers : Quelles définitions ? In: MOULIN, B. (dir.), *La ville et ses frontières. De la ségrégation sociale à l'ethnicisation des rapports sociaux*. Paris: Karthala. pp. 35-52.
- NIELSEN, J., WALDEN, G. en KUNKEL, C., 2009. L'hétéronormativité genrée : exemples de la vie quotidienne. In: *Nouvelles questions féministes*. Vol. 28, nr. 3, pp. 90-108.
- NORDMANN, D., 1998. *Frontières de France. De l'espace au territoire, XVIe-XIXe siècles*. Paris: Gallimard.
- PIERMAY, J-L., 2002. La frontière dans la ville, un objet incongru ? Le cas de villes d'Afrique sud-saharienne. In: REITEL, B., ZANDER, P., PIERMAY, J-L. en RENARD, J-P. (dir.), *Villes et Frontières*. Paris: Antrhopos. pp. 230-239.
- REITEL, B., ZANDER, P., PIERMAY, J-L. en RENARD, J-P. (dir.), 2002. *Villes et Frontières*. Paris: Antrhopos.
- RÉMY, J., 2001. Privé/public : entre pratiques et représentations. In: *Villes en parallèle*. Vol. 32, 33, 34, pp. 23-29.
- STASZAK, J-F., DEBARBIEUX, B., en PIERONI, R., 2017. Frontières, identité, altérité. In: STASZAK, J-F. (dir.), *Frontières en tous genres. Cloisonnement spatial et constructions identitaires*. Rennes: Presses universitaires de Rennes. pp. 15-36.
- VALENTINE, G. en SKELTON, T., 2003. Finding Oneself, Losing Oneself: The Lesbian and Gay 'Scene' as a Paradoxical Space. In: *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 27, nr. 4, pp. 849-866.
- VAN BRANDE, L., 2018. Les places bruxelloises comme espace d'appropriation genrée de l'espace public. In: SACCO, M. en PATERNOTTE, D. (dir.), *Partager la ville. Genre et espace public en Belgique Francophone*. Louvain-la-Neuve: Academia. pp. 123-137.
- VAN CRIEKINGEN, M., 2006. Welke toekomst voor de Brusselse centrumwijken? Selectieve migratie vanuit Brusselse wijken gekenmerkt door gentrificatie. In: *Brussels Studies* [online]. 12/12/2006 [geraadpleegd op 4/01/2019]. Nr. 1. Beschikbaar op <http://journals.openedition.org/brussels/293>
- VAN CRIEKINGEN, M. en FLEURY, A., 2006. La ville branchée : gentrification et dynamiques commerciales à Bruxelles et à Paris. In: *Belgeo* [online]. 30/06/2006 [geraadpleegd op 4/01/2019]. Vol.2, nr. 1. Beschikbaar op <https://journals.openedition.org/belgeo/10950>
- WARD, J., 2015. *Not Gay: Sex between Straight White Men*. New York: New York University Press.

ZAMORA, D. en VAN CRIEKINGEN, M., 2015. Dans les cafés « branchés » de Bruxelles : mixité sociale ou nouvel entre-soi ? In: DEVLEESHOUWER, P., SACCO, M. en TORREKENS, C. (dir.), *Bruxelles, ville mosaïque. Entre espaces, diversités et politiques*. Brussel: Éditions de l'Université de Bruxelles. pp. 39-48.

NOTES

1. Op 24 maart 2015 stond op de website van de RTBF bijvoorbeeld deze kop te lezen: “Aanval Fontainasplein: het parket erkent het homofobe karakter” (vertaling). Op 21 mei 2018 stond op de website van BX1 de volgende kop: “Groep jongeren zondagavond slachtoffer van een homofobe aanval vlak bij het Fontainasplein” (vertaling).
2. Het plan is beschikbaar op: https://fedweb.belgium.be/sites/default/files/Actieplan_LGBTI_2018-2019_NL.pdf
3. Fragment uit het ‘Interfederaal actieplan tegen discriminatie en geweld ten aanzien van LGBTI-personen’, p. 10.
4. 2018. Un plan d'action interfédéral LGBTI: pour qui et pour quoi? In: *Le Soir*. 19/05/2018. Beschikbaar op: https://www.rtbef.be/info/opinions/detail_un-plan-d-action-interfederal-lgbti-pour-qui-et-pour-quoi?id=9921631
5. Bron: BISA, Wijkmonitoring van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In: *Wijkmonitoring* [online]. Beschikbaar op <http://wijkmonitoring.brussels/>
6. Geraciseerde bevolkingsgroepen zijn bevolkingsgroepen die onderworpen zijn aan een proces van racisering, m.a.w. van categorisering, essentialisering en differentiëring op basis van veronderstelde raskenmerken, waarbij ras hier wordt opgevat als een sociaal feit dat duidelijk wordt tijdens sociale contacten, en uiteraard niet als een biologische realiteit.
7. Deze woorden komen uit de gesprekken.
8. Andere aspecten van overheersing die de sociale relaties kunnen beïnvloeden, zoals leeftijd en gezondheid, werden niet behandeld. Zij zouden het onderwerp van toekomstige studies kunnen zijn.

RÉSUMÉS

Het Fontainasplein, gelegen tussen de “volkswijk” Anneessens en de “homowijk”, was het toneel van verschillende vermeende homofobe incidenten, die ertoe bijdragen dat het plein wordt gecategoriseerd als een onveilige ruimte, vooral voor homoseksuelen. Als reactie op dit soort geweld heeft de overheid al heel wat maatregelen getroffen, maar zij slaagt er vooralsnog niet in een vaak binaire en essentialiserende veiligheidslogica te doorbreken. Op basis van directe waarnemingen en interviews op en rond het Fontainasplein wil dit artikel uitgaan van een nieuwe benadering. Het bevat deze ruimte op basis van het begrip “grens” en brengt op basis van een intersectionele analyse verslag uit over de sociaal-stedelijke mechanismen die bijdragen aan het ontstaan van breuken met betrekking tot geaardheid, sociale klasse en etniciteit. De continue mannelijke overheersing in elk van de bestudeerde zones beperkt de toegang van vrouwen tot de openbare ruimte en maakt hen onzichtbaar.

Située entre le quartier « gay » et le quartier « populaire » Anneessens, la place Fontainas a été le lieu de plusieurs actes de violence prétendument homophobes, contribuant à la catégoriser comme un espace d'insécurité, particulièrement pour les populations homosexuelles. En réponse à ce type de violences, les mesures adoptées par les instances publiques se multiplient mais peinent néanmoins à sortir d'une logique sécuritaire, souvent binaire et essentialisante. À partir d'un travail d'observation directe et d'entretiens sur et autour de la place Fontainas, le présent article entend adopter une nouvelle approche. Il appréhende cet espace à partir de la notion de frontière et, à travers une analyse intersectionnelle, rend compte des mécanismes socio-urbains qui participent à établir des ruptures en termes de sexualité, de classe sociale et d'ethnicité. Par contre, dans chacune des zones étudiées, la continuité de la domination masculine invisibilise et contraint l'accès des femmes à l'espace public.

Located between the “gay” neighbourhood and the “working-class” Anneessens neighbourhood, Place Fontainas has been the site of several presumed homophobic acts of violence, thus contributing to its categorisation as a dangerous area, particularly for homosexual populations. In response to this type of violence, there have been several measures adopted by the public authorities, yet they are in keeping with an often binary and essentialising logic of security. Based on direct observation work and interviews at and around Place Fontainas, the present article intends to adopt a new approach. It examines this area based on the notion of border and, through an intersectional analysis, discusses the social and urban mechanisms which contribute to the establishment of abrupt changes in terms of sexuality, social class and ethnicity. However, in each of the areas studied, there is a continuity of male domination, which makes women invisible and limits their access to public space.

INDEX

Mots-clés : genre, espace public, gentrification, inégalités sociales, sentiment d'insécurité

Keywords : gender, public space, gentrification, social inequalities, feeling of insecurity

Trefwoorden gender, openbare ruimte, gentrificatie, sociale ongelijkheden, onveiligheidsgevoel

Thèmes : 7. aménagement du territoire – logement – mobilité

AUTEURS

ALEXANDRE DONNEN

Alexandre Donnen is lid van STRIGES (*Structure de recherche interdisciplinaire sur le genre, l'égalité et la sexualité*) en van AGS (*Atelier Genre(s) et Sexualité(s)*) van de *Université Libre de Bruxelles*. Na een master in sociologie begon hij aan een proefschrift over de stad en homoseksualiteit.

alexandre.donnen[at]gmail.com